

Міністерство освіти та науки України
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна

Історичний факультет

Іван Климентійович Рибалка: життя, творчість, дослідження

*Матеріали наукових читань пам'яті
професора І. К. Рибалки*

Харків – 2019

*Затверджено до друку рішенням Науково-методичної ради
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(протокол № 6 від 29 травня 2019 року)*

Під редакцією професора, доктора історичних наук В. В. Калініченка.

Адреса і контакти:

Україна, 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, історичний факультет, кафедра історії України, ауд. 5-50.
Тел.: (057) 707-52-42, (057) 707-52-25; факс (057) 702-03-79
E-mail: histua@karazin.ua, web: <http://histukr.karazin.ua/>

«Іван Климентійович Рибалка: життя, творчість, дослідження». Матеріали наукових читань пам'яті професора І. К. Рибалки (м. Харків, 26 червня 2019 р.). – Харків.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2019. – 84 с.

Тематика матеріалів репрезентує коло наукових інтересів професора І. К. Рибалки з аграрної історії та історії національно-визвольних змагань.

ЗМІСТ

Спогади про життя і творчість професора І. К. Рибалки

<i>Калініченко В. В.</i> Короткий нарис життєвого та творчого шляху проф. І. К. Рибалки	6
<i>Бердута М. З.</i> Університет — це мій дім, це моє життя	8
<i>Богдашина О. М.</i> Пам'яті дорогого Вчителя (до 100-річчя з дня народження І. К. Рибалки)	10
<i>Водотика С. Г.</i> Особливості науково-педагогічного стилю професора Івана Климентійовича Рибалки	12
<i>Духопельников В. М.</i> И создали духовой оркестр	13
<i>Куделко С. М.</i> Мемуари, що сколихнули пам'ять	14
<i>Меліхов К. В. І. К.</i> Рибалка - журналіст і редактор	16
<i>Наумов С. О.</i> Мені не все одно... (замість спогадів)	17
<i>Олянич В. В.</i> Пам'яті І. К. Рибалки	21
<i>Турченко Ф. Г.</i> Вчитель і доля учня	22
<i>Чувпило О. О.</i> Дороги, которые нас выбирают.	28

Матеріали наукових читань пам'яті професора І. К. Рибалки

<i>Калініченко В. В.</i> Етнічна складова голодомору 1932-1933 рр.	34
<i>Калініченко В. В.</i> Земельна громада як альтернатива колгоспам в радянській Україні	36
<i>Греченко В. А.</i> Створення загонів Вільного козацтва в Харкові та початок їх вишколу	38
<i>Домановський А. М.</i> ««Лівацькі» закути» і «грубе скривлення лінії партії»: про пропагандистська кампанія у квітні-травні 1932 р. у Липецькому районі Харківської області	39
<i>Дьякова О. В.</i> Заснування харківського губернського військового комісаріату	41
<i>Жидков С.О., Посохова Л.Ю.</i> Публікаторська активність І.К. Рибалки: результати наукометричного аналізу	43

<i>Журавлев Д. В.</i> “Воля” здобута й втрачена: до питання про долю флагмана флоту українських державних утворень 1917-1918 рр.	45
<i>Львів В. Г.</i> Образи більшовиків у спогадах діячів української революції 1917–1921 рр.	47
<i>Калініченко В. В.</i> Короткий нарис життєвого та творчого шляху проф. І.К. Рибалки	49
<i>Ковальова Н. А.</i> Політичні партії й українське селянство: реалізація ідеї аграрної/ селянської революції (1902 – 1922 рр.)	51
<i>Козюра І. В.</i> Курган Скорботи (з історії створення першого в Україні меморіального комплексу пам’яті жертв Голодомору 1932-1933 рр.)	52
<i>Любавський Р. Г.</i> Робітничий рух і влада в УСРР в 1920-ті рр.: між трудовим та політичним конфліктом	54
<i>Лях С. Р.</i> Ментальність українського селянства пореволюційної доби	56
<i>Наумов С. О.</i> «На переході»: «радянське будівництво» революційної доби в радянській / пострадянській історіографії	58
<i>Нижнікова С. В.</i> Єпархіальні жіночі училища в роки Української революції: проблема статусу та реструктуризації	65
<i>Олянич В. В.</i> Розвиток цукрової промисловості на Лівобережній Україні наприкінці XIX – на початку XX століття: історичний аспект	67
<i>Олянич Л. В.</i> Відносини радянських органів влади з громадськими організаціями: у контексті дитячої безпритульності в УСРР 1920-1930 рр.	69
<i>Полупанов Д. С.</i> Взаємовідносини ЗСПР та РПАУ у 1920 р.	71
<i>Пятницькова І. В.</i> Розвиток кооперативного руху як фактор модернізації суспільства у другій половині XIX – на початку XX ст. (на матеріалах Півдня України)	72
<i>Романець Н. Р.</i> Аграрні перетворення на Дніпропетровщині у пожовтневий період (1917–1928 рр.): соціально-економічні наслідки	74
<i>Темірова Н. Р.</i> Хто такий поміщик: до термінологічної дискусії	76
<i>Топчій Д. С.</i> Взаємовідносини Мусвиконкому з Українською Центральною Радою 1917 р.	78
<i>Чаговець Т. В.</i> Політика радянської влади в житловому питанні в Україні (1917-1921рр.)	79
<i>Шандра І. О.</i> Конфлікт промислових та аграрних інтересів на обласних з’їздах з питань експорту (1913 – 1914 рр.)	81

*Спогади про життя і творчість
професора І. К. Рибалки*

Одночасно розпочалося рішуче згортання українізації і на території УСРР, зокрема вже в 1932 р. заборонили заходи по українізації робітничих районів, в першу чергу на Донбасі. Розгромили і відкинули так званий скрипниківський правопис української мови як, будімо, „націоналістичний”, скрізь по редакціях газет, журналів вивісили списки так званих „націоналістичних” слів і натомість примушували редакторів в українську літературну мову вводити слова і звороти, притаманні російській мові. Українську мову, як і за царату, стали нахабно витісняти з громадського вжитку (на виробництві, у вишах, технікумах, школах). Скрізь безцеремонно вводилася російська мова. Будь-які заперечення розцінювалися як прояв „українського буржуазного націоналізму” і такими людьми надалі „опікувалося” ДПУ.

А головне – безпощадно нищилося українське селянство – фізична основа нації. Дослідженнями встановлено: голодомор 1932-1933 рр. охопив територію, населені переважно українцями. Дехто каже, що голод в 1932-1933 рр. в СРСР був і поза межами розселення українців. Так, був голод, але не було голодомору. Люди голодували, але не вмирили від голоду. Тут проходила якісна межа. Цифровий матеріал свідчить про етнічну (антиукраїнську) складову голодомору. Так, питома вага українців у складі СРСР по перепису 1926 р. складала 19,7%, а по перепису 1937 р. – 17,5% від загалу. Тобто, помітне зменшення. Дані переписів 1926 р. і 1937 р. виявили в межах СРСР скорочення українців з 31,2 млн. в 1926 р. до 28,1 млн. в 1937 р., тобто фізичне скорочення на 3,1 млн. чол.

Мої опоненти можуть заперечити мені: „Частина українців, які в 1926 р. визнавали себе українцями, після жадливих катаклізмів кінця 1920-х – першої половини 1930-х років записалися при переписі 1937 р. росіянами”. Напевно, так і було. Я й досі знаю своїх колег, де вони записані українцями, а їх сестри та брати – росіянами. Та про що це свідчить? Свідчить про генетичний страх, який нагнала на їхніх батьків більшовицька (комуністична) практика у вирішенні національного питання: українську національно свідому інтелігенцію, носіїв національної свідомості – тотально винищили; українському селянству – фізичній основі української нації – зламали хребет, всіх намагалися підвести під спільний знаменник нової історичної спільноти – советський народ (у просторіччі — совок).

Отже, немає ніякого сумніву, у 1932-1933 рр. комуністичний режим здійснив акт геноциду проти українського народу.

Земельна громада як альтернатива колгоспам в радянській Україні

Калініченко Вячеслав Володимирович

доктор історичних наук, доцент кафедри історії,

музеєзнавства та пам'яткознавства

Харківської державної академії культури

Земельна громада – земельно-господарське об'єднання селянських господарств. За Земельним Кодексом УСРР 1922 р. була суб'єктом права на землю й селянин міг користуватися землею тільки в складі земельної громади.

Коло обов'язків громади охоплювало питання землекористування, землеустрою, меліорації, лісового господарства, агрономічних і зоотехнічних заходів, переробки продуктів сільського господарства тощо. Земельна громада (далі – земгромада) виконувала такі функції: розподіл землі; охорона стійкості землекористування; контроль належного використання земель; проведення землеустрою; організація та реалізація меліорації і культивуації непридатних для сільського господарства земель; контроль сівозміни, розповсюдження агрономічних, ветеринарних, зоотехнічних знань серед селян; організувала використання млинів, крупорушок, олійниць, прокатних пунктів сільськогосподарського реманенту тощо. Тобто

практично вся господарська діяльність селян була в полі зору громади.

Адміністративний апарат земельної громади був зведений до мінімуму. Авторитет громади спирався на статті Земельного кодексу і статут громади, ґрунтувався на глибокому демократизмі цього поземельного інституту.

Земгромада мала значні кошти, які отримували від оренди громадських угідь, експлуатації спільного майна та закладів, кооперації, самообкладання (добровільні внески членів громади). В 1925/1926 господарчому році земгромади мали 29,2 млн. крб., для порівняння, державні капіталовкладення в сільське господарство в тому ж господарському році становили 49,8 млн. крб.

Для ліквідації незручностей існуючих на селі форм землекористування (общинної та дільничної) земгромади у 1920-х рр. провели землеустрій, та запровадили громадські багатопільні сівозміни. При цьому вся земля громади поділялася на кілька полів, залежно від сівозміни. У кожному полі селянському господарству відводили його ділянку, якою він користувався постійно. Громадська сівозміна дозволяла докорінно реорганізувати систему рільництва, знищити відстале трипільля та рябопільля, встановити доцільне чергування сільськогосподарських культур, завести однорідні сортові посіви та просапні культури; відкривала можливості для спільного застосування сільськогосподарської техніки, зокрема тракторів і культиваторів, прогресивних агротехнічних прийомів. На відміну від колективної форми землекористування (колгоспів), при багатопільній громадській сівозміні зберігалася індивідуальне селянське господарство як самостійний суб'єкт господарювання, дуже вдало поєднувалося особистий і громадський інтерес. Саме тому, в середині 1920-х рр. перехід до громадських багатопільних сівозмін при землеустрої селянських земель набирав масового характеру. Наприкінці 1928 р. громадські сівозміни були поширені на площі 10 млн. га землі, а це майже третина сільськогосподарських угідь в УСРР.

Запровадження громадських багатопільних сівозмін відкривало перед індивідуальними селянськими господарствами прогресивний шлях розвитку, без болючої ломки старих форм землекористування. Зрозуміло, що при введенні громадської сівозміни різко підвищувалася роль земельної громади на селі.

Земгромади 1920-х рр. поступово ставали кооперативами вертикального типу. Землевпорядження і меліорація, організація громадських сівозмін, боротьба із бур'янами і шкідниками, утворення прокатних пунктів сільськогосподарської техніки і злучних пунктів для свійської худоби, переробка вирощеної продукції, раціональне ведення лісового господарства, ремонт шляхів сполучення і мостів – все селяни виконували громадою. Саме життя змушувало селян до об'єднання певних господарських функцій, залишаючи при цьому селянське господарство цілком самостійною господарською одиницею. Вдало поєднувалися особисті та громадські інтереси, зберігалася селянство.

Земельна громада – демократична і самоврядна організація селянства, що захищала його інтереси. Земгромада з одного боку не могла стати інструментом насилля над селянами, з іншого, як демократична і самоврядна організація селянства була несумісна з командно-адміністративною системою економіки, з тоталітарним режимом. У більшовицької влади були плани побудови держави-фабрики з тотальним плануванням й встановлення тоталітарного режиму. Селяни, об'єднані земгромадами, не мали бажання ставати кріпаками у державних колгоспах. Так земгромада стала ворожою правлячому режиму.

Постановою Президії ЦВК СРСР від 3 лютого 1930 р. в районах суцільної колективізації земельні громади були ліквідовані. Тепер вже ніщо не заважало більшовикам перетворити вільних хліборобів на кріпаків-колгоспників, а для створення атмосфери страху і абсолютної покори запровадити терор голодомором.

Нажаль більшовицька влада не використала досвід земельних громад й провела

політику суцільної колективізації. Колгоспно-радгоспна система в українському селі впродовж десятиріч призвела до занепаду й деградації сільського господарства. Сільське господарство країни ставало на екстенсивний шлях розвитку.

Створення загонів Вільного козацтва в Харкові та початок їх вишколу (листопад 1917 р.)

Греченко Володимир Анатолійович

доктор історичних наук, професор

завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін

Харківського національного університету внутрішніх справ

13 листопада 1917 р. Генеральний секретаріат Української Народної Республіки ухвалив Статут Вільного козацтва України. Перед Вільним козацтвом було поставлене завдання підтримувати «спокій в Україні» та охороняти «громадян та добро мешканців від знищення та пограбування». Вільне козацтво виникло у процесі розвалу царської армії з лютого по травень 1917 р. для захисту сіл, а згодом і Української держави в умовах зростання громадського безладу й бандитизму з метою охорони правопорядку, свободи й народодовладдя в Україні. Це були національні добровільні військово-міліцейські формування доби Української революції 1917–1920 рр., що діяли в Україні та на Кубані. Їх створювали за козацьким звичаєм у вигляді територіальної самооборони з виборною старшиною.

У науковій літературі існують дві основні точки зору щодо діяльності Вільного козацтва. Прибічники першої з них вважають, що це козацтво було частиною загальноукраїнського військового руху. Друга точка зору, до якої ми приєднуємося, обстоює думку про те, що вільнокозацький рух за своєю структурою та функціональними завданнями ближче стояв до правоохоронних силових структур держави, ніж до регулярного війська. Аргументи на користь цієї точки зору полягають у тому, що домінантою вільнокозацького руху стали захист внутрішньодержавного порядку та протидія злочинності, а боротьба із зовнішньою загрозою покладалася на українізовані полки регулярної армії. По-друге, організаційна структура Вільного козацтва тяжіла до відокремленого статусу у суспільному ладі України. Підпорядкування безпосередньо Центральній Раді та самостійне вирішення всіх організаційних питань без будь-якої залежності від урядових органів визначали своєрідне привілейоване становище Вільного козацтва. У § 2 Статуті Вільного козацтва України говорилося, що «для здійснення своїх завдань товариства Вільного козацтва організують зібрання, лекції, курси...» Це означало створення правових передумов для початку цілеспрямованої підготовки охоронців правопорядку в Україні й у Харкові зокрема.

Слід також відзначити, що саме в цей час робітники деяких харківських заводів досить наполегливо висловлювали вимоги про формування загонів Вільного козацтва. Організаційні збори, які проголошували створення підрозділів Вільного козацтва в Харкові, відбулися 29 листопада 1917 р. На них було обрано отамана вільних козаків у Харкові, яким став Козієнко. Офіційно про створення харківського Вільного козацтва було повідомлено 2 грудня 1917 р. До цього дня вже було організовано штаб, який розміщувався в «Українському домі» (будинок колишнього Дворянського зібрання на Миколаївській площі, зруйнований у 1943 р.), відбувалося формування куренів з робітників-українців міста. На ті часи у Харкові існувало два товариства Вільного козацтва, в яких нараховувалось 75 членів. Інструкторами для козаків стали вояки 2-го Українського полку. Через складну воєнно-політичну та криміногенну ситуацію в місті заняття розпочалися вже на другий день після проголошення створення підрозділів Вільного козацтва в Харкові, тобто 30 листопада 1917 р. Вони відбувалися все в тому ж «Українському домі». Крім того, слід зазначити, що певна військово-